

ƏSGƏR ZEYNALABDINOV

A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun doktorantı

E-mail: zeynalabdinov86@mail.ru

ABŞ-GÜRCÜSTAN MÜNASIBƏTLƏRİ (1990-2001-ci illər)

Açar sözlər: ABŞ, region, xarici siyasət, müstəqil, Gürcüstan*Ключевые слова:* США, регион, внешняя политика, независимый, Грузия*Key words:* USA, region, foreign policy, independent, Georgia.

XX əsrin 80-90-cı illərində beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən ciddi dəyişikliklər nəticəsində dünya sosializm sisteminin dağılması, Şərqlə Qərb arasındakı siyasi və diplomatik mübarizənin başa çatması ilə formalaşan yeni dünya sistemində ABŞ-ın hegemonluğu artmağa başladı.

SSRİ süqut etdikdən sonra ABŞ-ın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də yaranmış yeni müstəqil dövlətlərin tanınması və onlarla əlaqələrin qurulması oldu. Bu yöndə Cənubi Qafqaz respublikaları da mühüm yer tuturdu. Regionun geostrateji baxımdan olduqca əlverişli mövqedə yerləşməsi və zəngin enerji qaynaqlarına malik olması Cənubi Qafqazı ABŞ üçün daha maraqlı edirdi.

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Cənubi Qafqaz regionunda müstəqillik əldə etmiş respublikalardan biri olan Gürcüstan bir sıra sahələrdə olduğu kimi, xarici siyasət strategiyasında da mühüm addımlar ataraq, region dövlətləri ilə yanaşı, dünyanın nüfuzlu ölkələri ilə də geniş əlaqələr yaradılmasına xüsusi önəm verməyə başladı. Bu baxımdan uzun müddət sovet hakimiyyəti altında olan bir respublika üçün xarici siyasət sahəsində ciddi dəyişikliklər etmək heç də asan məsələ deyildi. SSRİ-nin varisi rolunu oynayan Rusiya Federasiyası Cənubi Qafqaz regionunda yenə də nüfuzunu möhkəmləndirməyə və bu yolla da müstəqillik əldə etmiş respublikaları öz nəzarəti altında saxlamağa çalışırdı. Buna görə də qeyd edilən dövrdə dünyanın ən nüfuzlu dövlətinə çevrilən ABŞ-ın mövcud respublikalarla sıx əlaqələr quraraq, Cənubi Qafqaz regionuna nüfuz etməyə çalışması Rusiyanı narahat etməyə bilməzdi. Bütün bu reallıqlar baxımından rəsmi Moskva ABŞ-Gürcüstan münasibətlərinin qurulması və inkişafında maraqlı deyildi.

Bəhs edilən dövrdə ABŞ-Gürcüstan münasibətlərinin araşdırılması ABŞ-ın Qafqaz siyasətinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqillik əldə etmiş Gürcüstan Respublikasının ABŞ ilə əlaqələrinin tədqiqi rəsmi Vaşinqtonun regionda öz nüfuzunu artırmaq üçün atdığı addımları, ABŞ-ın Rusiya Federasiyası ilə münasibətləri, Qafqaz regionunda ABŞ-Rusiya rəqabətinin səbəb və nəticələrinin müəyyən edilməsi, öyrənilməsi baxımından vacibdir.

Müasir dövrdə də Rusiya və ABŞ dövlətlərinin Qafqaz regionunda öz nüfuzlarını möhkəmləndirmək üçün olduqca maraqlı olduqlarını, Gürcüstan Respublikasının qərbyönlü siyasət yeritməsini nəzərə alsaq, ABŞ-Gürcüstan münasibətlərinin qurulması və onun inkişaf yollarının araşdırılmasının aktual olduğunu vurğulaya bilərik.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-Gürcüstan münasibətləri XX əsrin 90-cı illərində fərqli səviyyədə inkişaf edərək, 90-cı illərin II yarısından başlayaraq daha sıx xarakter almağa başladı. Belə ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra Gürcüstanda formalaşan Zviad Qamsaxurdiya hökumətinin millətçi siyasəti, ölkə daxilində (Abxaziya, Acarıstan və Cənubi Osetiya)

iğtişaşların baş verməsi Gürcüstanın daxili siyasi vəziyyətini gərginləşdirməklə fəal xarici siyasət yürütməyə və bununla da bir sıra dövlətlərlə əlaqələr qurmağa imkan vermədi. Gürcüstanın birinci prezidenti Qamsaxurdiyanın dövründə Moskva ölkənin suverenliyi üçün birbaşa təhlükə hesab edilirdi (1). Bu baxımdan Qamsaxurdiya hökuməti Rusiya əleyhinə siyasət yeritsə də, Qərblə də münasibətlər qura bilmədi.

Yalnız 1991-ci ilin 9 aprelində Gürcüstanın müstəqilliyi üçün keçirilən referendumda müşahidəçi qismində iştirak etməkdən ötrü Qamsaxurdiyanın dəvəti ilə ABŞ-ın eks prezidenti Riçard Nikson Tbilisiyə gəldi. Suverenliyini elan etdikdən sonra Qamsaxurdiya Gürcüstanın müstəqilliyinin ABŞ tərəfindən tanınması üçün bu ölkəyə bir nümayəndəlik göndərdi. Amma Sovet hökuməti ilə qarşı-qarşıya gəlmək istəməyən ABŞ bu təklifə ciddi yanaşmadı (2, 104).

ABŞ tərəfindən Gürcüstanın müstəqilliyi yalnız 1991-ci ilin 25 dekabrında tanındı. Ölkələrarası diplomatik münasibətlər qurulsa da, rəsmi Vaşinqton Tbilisi ilə sıx münasibətlərə girmədi. Bunu aşağıda qeyd olunan səbəblərlə əlaqələndirmək olar:

- SSRİ-nin dağılmasından sonra Cənubi Qafqazda formalaşan respublikalar üzərində onun varisi rolunu oynayan Rusiya təsirinin güclü olması;
- Müstəqillik əldə edən respublikalarda formalaşan hökumətlərin Rusiya yönümlü siyasət yürütməsi;
- Bu dövrdə Yaxın Şərqi ABŞ xarici siyasət strategiyasında daha önəmli yer tutması (İraqın Küveytə təcavüzü ilə bağlı);

Digər bir faktor isə B. Klinton administrasiyasının ABŞ maraqlarına təhdid olmadığı halda “qarışmamaq mövqeyi” tutması ilə bağlı idi. Belə ki, ABŞ Klinton iqtidarında bölgənin siyasi vəziyyətini və Rusiyanın mövqeyini araşdıraraq, rəsmi Moskvanın həyata keçirdiyi siyasətin ABŞ maraqlarını təhdid etmədiyi müddətdə Qafqaz və Orta Asiyanın Rusiya təsiri altında qalmasına və Rusiyanın bölgəyə əsgəri müdaxilələrinə qarışmamağı uyğun hesab etmişdir (3, 175-176).

Digər tərəfdən onu da qeyd etmək lazımdır ki, Zviad Qamsaxurdiya hökumətinin iflasından sonra Gürcüstanda formalaşan E. Şevarnadze kabineti Rusiya ilə yanaşı, ABŞ-la da münasibətlərə önəm verməyə başladı. Bu münasibətlərdə canlanma daha çox 90-cı illərin II yarısına təsadüf etdi. Bəs ABŞ-Gürcüstan münasibətlərində qeyd edilən dövrdə başlayan canlanma nə ilə bağlı idi? Fikrimizcə, bunu aşağıdakı amillərlə izah etmək olar:

- 1995 və 1998-ci illərdə Gürcüstan prezidenti E.Şevarnadzeyə qarşı edilən sui-qəsdlər və gürcü siyasətçiləri tərəfindən bu qəsdlərin arxasında Rusiyanın olması iddiaları;
- Rusiyanın Gürcüstan siyasətinin ölkələrarası ikitərəfli, faydalı münasibətlərin qurulması zəminində deyil, Gürcüstanı təsir dairəsində saxlamaqla burada öz mövqelərinin möhkəmləndirilməsi yolu ilə rəsmi Tbilisinin Qərb dövlətlərinə, xüsusilə ABŞ-a loyallıq siyasət yeritməsinə mane olmaq istiqamətində olması;
- 1994-cü il sentyabr ayının 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə ABŞ başda olmaqla digər dövlətlər tərəfindən Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən neft yataqlarının birgə işlənməsi ilə bağlı ortaya çıxacaq böyük əhəmiyyətli lahiyələrdən kənar qalmamaq;

Yuxarıda qeyd edilən bütün bu kimi səbəblər Gürcüstanın xarici siyasət strategiyasında ABŞ istiqamətinə üstünlük verilməsi ilə nəticələndi. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ABŞ administrasiyasına Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək üçün geniş imkanlar açmış oldu.

ABŞ-ın enerji naziri Bill Riçardson bölgənin əhəmiyyətini vurğulayaraq belə bir açıqlama verdi: Ümid edək ki, Xəzər bölgəsi bizi Orta Şərq neftinə tam bağlılıqdan qurtaracaq (4,

540). Bu baxımdan Gürcüstan Respublikası da rəsmi Vaşinqton üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başladı ki, bunu aşağıda qeyd etdiyimiz səbəblərlə izah etmək olar:

- Ölkənin əlverişli coğrafi vəziyyəti:

1. Qara dəniz sahilində yerləşməsi (ABŞ-ın stratejik hesablarında Qaradəniz, Böyük Orta Şərqi mərkəzinə açılan bir pəncərə kimidir (5, 11));

2. Qafqaza bir növ giriş rolunu oynaması;

- Cənubi Qafqazda mövcud enerji ehtiyatlarının daşınmasında tranzit ölkə olması;

Bütün bu qeyd etdiklərimiz baxımından ABŞ administrasiyası bu ölkədəki mövqelərini möhkəmləndirmək və Gürcüstanı Rusiya təsir dairəsindən uzaqlaşdırmaq üçün fəal xarici siyasət yeritməyə başladı.

E.Şevardnadzenin hakimiyyətə gəlməsi ilə ABŞ-ın Gürcüstana diqqəti daha da artdı (6). 1994 və 1997-ci illərdə Gürcüstan prezidenti E. Şevardnadzenin ABŞ-a rəsmi səfərləri zamanı bir sıra müqavilələrin imzalanması tək siyasi deyil, iqtisadi və hərbi sahələrdə də ikitərəfli münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynadı.

1997-ci ilin yanvarında B. Klinton administrasiyası Cənubi Qafqazın üç respublikası və Mərkəzi Asiyanın beş keçmiş respublikalarının ABŞ üçün iqtisadi və siyasi cəhətdən əhəmiyyətli olduğunu bəyan etdi (7, 169).

Diqqət yetirmək lazımdır ki, XX əsrin 90-cı illərinin II yarısına qədər ABŞ-Gürcüstan münasibətlərində hərbi əməkdaşlıq üstünlük təşkil etmirdi. Bu o dövrdəki mövcud hakimiyyətin əksər sahələrdə o cümlədən hərbi sferada daha çox Rusiya meyilli siyasət yeritməsi ilə bağlı idi. Lakin hadisələrin sonrakı gedişi mövcud hakimiyyətə bu yöndə səhv siyasət yeritdiyini göstərdi. Bunun əsas səbəbləri aşağıdakı qeyd olunmuşdur:

- Rəsmi Moskvanın Gürcüstandakı mövcud hərbi bazalarını möhkəmləndirməklə, bunlardan rəsmi Tbilisini nəzarətdə saxlamaq üçün istifadə etmək yönündə siyasət yeritməsi;

- Gürcüstan daxilində baş verən münaqişələrdə rəsmi Moskvanın barışdırıcı deyil, təhrikçi mövqe tutması;

Ona görə də, rəsmi Tbilisi ABŞ-la hərbi əməkdaşlığa üstünlük verməyə başladı. Hərbi cəhətdən ABŞ-la yaxınlaşma nəticəsində rəsmi Vaşinqton bu sahədə Gürcüstana yardımlar göstərdi. 1994-cü ildə Gürcüstanın "Sülh naminə tərəfdaşlıq proqramına" qoşulması ilə NATO çərçivəsində də Tbilisi ilə Vaşinqton arasında ikitərəfli əməkdaşlıq genişləndi. Fikrimizcə, Gürcüstanı hərbi sahədə ABŞ-la yaxınlaşdırən səbəblər aşağıdakılardır:

- Ölkə daxilində (Acarıstan, Abxaziya və Cənubi Osetiya) baş verən münaqişələri yatıra bilmək qabiliyyətində olan ordu formalaşdırmaq;

- ABŞ-dan alınan hərbi yardımlar vasitəsilə ordunun müasir formada təchizatını təmin etmək;

Rəsmi Vaşinqton isə öz mövqelərinin möhkəmlənməsi və Gürcüstanı Rusiya təhdidlərindən qoruya biləcək şəkildə bir ordu formalaşdırmaq üçün rəsmi Tbilisiyə hərbi yardımlar göstərməkdə maraqlı idi. 1997-ci ildə E. Şevardnadzenin ABŞ-a səfəri ikitərəfli hərbi əməkdaşlığın genişlənməsinə səbəb oldu. ABŞ administrasiyası Gürcüstana hərbi yardım nəzərdə tutan Xarici Hərbi Maliyyələşdirmə proqramını (Foreign Military Financing) proqramını qəbul etdi (8). Bunun bariz nümunəsi kimi 1998-ci ildə Gürcüstan ABŞ-ın yardımı ilə Qara dəniz sahil nəzarətini Rusiyadan alaraq öz sərhəd nəzarətçilərinə verə bildi (2, 120). 1999-cu ildə Gürcüstanın dəniz sahilinin mühafizəsi üçün ABŞ 12.3 mln dollar vəsait ayırdı (9, 45).

2002-ci ilin aprelində isə ABŞ büdcəsi 64 milyon dollar həcmində olan "Təlim və Təchizat proqramı" (Train and Equip Program) çərçivəsində Gürcüstana sərhəd təhlükəsizliyinin təminatı və silahlı qüvvələrin modernləşdirilməsi üçün yardım göstərdi. Bu sahədə digər

mühüm bir addım isə 2003-cü ilin apreliyində Gürcüstan-ABŞ arasında amerikalı əsgərlərinə vizasız və pasportsuz keçiş hüququ və silah daşıma sərbəstliyi verən hərbi müqavilənin imzalanması oldu (10, 200-201). Bütün bu qeyd edilənlər ABŞ-Gürcüstan arasında hərbi sahədə əməkdaşlığın inkişafını göstərən mühüm faktlardır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Gürcüstan üçün həlli vacib problemlərdən ən mühümünü ölkə daxilində baş verən münaqişələrin (Acarıstan, Abxaziya və Cənubi Osetiya) yatırılması və ölkənin ərazi bütövlüyünün təminatı idi. Lakin bu məsələnin həlli heç də asan deyildi. Bunun səbəbləri sırasına qeyd edilən ərazilərin müstəqil şəkildə idarə olunma istəkləri daxil olsa da, ən mühümünü Rusiyanın Gürcüstan daxilində baş verən bu iğtişəşlərin genişlənməsində maraqlı olması idi. Çünki SSRİ-nin dağılmasından sonra Rusiyaya bağlılıq cəhətdən siyasi vəziyyətində heç bir dəyişiklik baş verməyən Ermənistandan fərqli olaraq, Gürcüstan və Azərbaycanı öz təsirində saxlamaq üçün rəsmi Moskva müvafiq olaraq Acarıstan, Abxaziya, Cənubi Osetiya və Dağlıq Qarabağ problemlərinin həllinin yubadılmasında və daha geniş vüsət almasında maraqlı idi. ABŞ bu münaqişələrin həllində ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir və məsələnin sülh yolu ilə həllini istəyirdi.

Bununla yanaşı, rəsmi Vaşinqton qeyd edilən münaqişələrin həllində ABŞ hərbi qüvvələrindən istifadənin də tərəfdarı deyildi. Bunu ABŞ prezidenti Klinton açıq şəkildə bəyan etmişdi. Belə ki, 1994-cü ildə Gürcüstan prezidenti Eduard Şevarnadzenin Vaşinqtona səfəri zamanı B. Klinton bildirdi ki, ABŞ əsgərlərinin birbaşa hərbi müdaxiləsi olmamaq şərtilə, o, Gürcüstandakı beynəlxalq sülhməramlı qüvvələri dəstəkləyir (11). E. Şevardnadze isə görüşdən sonra qeyd etdi ki, mən prezidentə bu problemin (Abxaziya) BMT Təhlükəsizlik Şurasında muzakirəsinə və BMT qüvvələrinin göndərilməsinə razılıq verdiyi üçün minnətdaram (12, 393).

2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra Gürcüstan terrorla mücadilə baxımından ABŞ üçün əhəmiyyətli bir ölkəyə çevrildi.

Məlum hadisələrdən sonra Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadze ABŞ-a olan bu hücumu pislədi və ABŞ koalisiyasına Əfqanıstanda əməliyyat aparmaq üçün ölkənin hava məkanı və ərazisini təklif etdi (13).

Pankisi vadisində (Pankisi vadisi Gürcüstanın şimal-şərqində Borbalo dağlarından Alazani çayına qədər ərazidə 34 km² ərazidir (14, 253).) çəçen mücahidlərinin gizləndiyini iddia edən Rusiya bu bölgəyə müdaxilə etmək niyyətində idi. Lakin məlum hadisələrdən sonra ABŞ bu vadedə Əl-Qaidə terrorçularının olduğunu bildirdi. Bununla da Pankisi vadisində ABŞ-Rusiya rəqabəti meydana gəldi. Bu məsələdə Gürcüstan hökuməti ABŞ tərəfində olduğunu bəyan etdi. 2003-cü ildə ABŞ-ın İraqdakı əməliyyatı da rəsmi Tbilisi tərəfindən dəstəkləndi.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, SSRİ-nin dağılmasından sonra suverenlik əldə etmiş Gürcüstan Respublikası müstəqilliyin ilk illərində mövcud hakimiyyətin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində ABŞ ilə sıx əlaqələr qura bilmədi. Bu illərdə ölkənin daxili və xarici siyasi vəziyyətinin ağırlaşması xarici siyasət sahəsinə də təsirsiz qalmadı.

Şevarnadze hökumətinin qurulmasından sonra ABŞ-Gürcüstan münasibətlərində canlanma hiss edildi. 1992-ci ildə iki ölkə arasında diplomatik münasibətlər qurulması ilə eyni ildə Tbilisidə ABŞ səfirliyi fəaliyyət göstərməyə başladı. 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə ABŞ-Gürcüstan münasibətlərində yeni dönmə başladı. 1996-cı ildən başlayaraq həm siyasi, həm də iqtisadi, hərbi sahələrdə ikitərəfli əməkdaşlıq genişləndi. NATO çərçivəsində ABŞ - Gürcüstan əməkdaşlığının genişlənməsi ölkənin hərbi sahədə də inkişafına səbəb oldu.

2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra Gürcüstanın beynəlxalq terrorizmlə mübarizədə ABŞ-a dəstəyi ilə ikitərəfli münasibətlərin inkişafına təkan verməsi, rəsmi Vaşinqtonun Gürcüstana marağını daha da artırmaqla yanaşı, müxtəlif sahələrdə edilən yardımlarında miqdarını artırmış oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı, Gürcüstanın ABŞ yönümlü siyasətə üstünlük verməsi, bir çox sahələrdə müsbət nəticələrə səbəb olsa da, ölkə üçün vacib problemlərin (Abxaziya, Cənubi Osetiya) həllinə gətirib çıxarmadı. Bunun ən mühüm səbəbi Gürcüstanda ABŞ maraqlarının güclənməsini istəməyən və münasibətlərin həllində barışdırıcı deyil, təhrikçi mövqe tutmaqla Gürcüstanı nəzarətdə saxlamağa çalışan Rusiya faktorudur. Bu baxımdan da Gürcüstanın ABŞ-la münasibətlərinin inkişafını müsbət qiymətləndirsək də, hesab edirik ki, məhz rəsmi Tbilisi üçün ərazi bütövlüyünün bərpası və qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən münasibətlərin həllindən ötrü Rusiya ilə münasibətlərə fərqli prizmalardan yanaşmağın və bəlkə də bu istiqamətdə müəyyən eksperimentlərin keçirilməsinin vaxtı çatmışdır.

Istifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Darchiashvili D. The army-building and security problems in Georgia. (<http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/darchias.pdf>)
2. Cemilli E. ABD'nin Güney Kafkasya politikası. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, 192s.
3. Acar D.Ş. Soğuk savaş sonrası dönemde Kafkaslar ve Güvenlik sorunları. /Strateji araştırmalar: yıl3,say5,2005Temmuz/s.163-182
4. İşyar Ö.G. Sovyet-rus dış politikaları və Karabağ sorunu: bölgəsel və global güvənlik çıxarları. İstanbul: Alfa, 2004, 697s.
5. Orta Asya ve Kafkasyada güc politikası./derleyen Demirtepe T.M./ Ankara: USAK, 2008, 322s.
6. Cutler R.M. U.S. interests and cooperative security in Abkhazia and Karabakh: Engagement versus commitments? (www.robertcutler.org/download/html/ch98mt.html)
7. Гаджиев К.С. Большая игра на Кавказе вчера, сегодня, завтра. Москва: Международные отношения, 2010, 344 с.
8. Darchiashvili D. Georgia courts NATO, strives for defense overhaul. (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav072600.shtm>)
9. Nəsimov E.M. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı: Azərneşr, 2006, 312s.
10. Karabayram F. Rusya Federasyonunun Güney Kafkasya politikası. Ankara: Lalezar kitabevi, 2007, 357s.
11. New York Times 8 March, 1994
12. Clinton J.W. Public papers of the president of the United States. Book I, January 1 to July 31, 1994. Wasington: NARA, 1995, 1468p.
13. Georgia [Republic]: Recent Developments and U.S interests /Jim Nichol June 21, 2013 Congressional research sevice/(www.fas.org/sgp/crs/row/97-727.pdf.)
14. İyikan N. Orta Asya ve Güney Kafkasya siyasi gelişmeler (1991-2010). İstanbul: Hiperlink yayınları, 2011, 812s.

А. А. ЗЕЙНАЛАБДИНОВ
Докторант НАНА

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ США И ГРУЗИИ
(1990-2001 гг.)

В статье, посвященной взаимоотношениям США и Грузии в 1990-2001 гг., исследован процесс установления после распада СССР двухсторонних отношений и динамика их развития. Здесь также показаны причины неравномерного развития в 90-ые годы XX века взаимоотношений США и Грузии.

A.A.ZEYNALABDINOV
Phd of Azerbaijan National Academy of sciences

US-GEORGIA RELATIONS
(1990-2001-years)

In article devoted to US-Georgia relations in 1990-2001, establishment process of the bilateral relations and dynamics of their development after disintegration of the USSR is investigated. The reasons of uneven development of relationship of the USA and Georgia in the 90th years of the XX century have been reflected in the article.

Rəyçilər: t.ü.f.d.İ.Məmmədova, t.e.d.Q.Ə.Əliyev
AMEA Tarix İnstitutunun 8 noyabr 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhat görülmüşdür (pr. №08).